

Deo peti

OSLOBOĐENJE SREDNJODALMATINSKIH OTOKA

1. Oslobođenje Brača i Hvara

Dok je glavnina 8. korpusa dejstvovala na kopnu — u Dalmaciji i jednom delu Like i zapadne Bosne, dotle je 26. divizija (1, 11. i 12. dalmatinska i 3. prekomorska brigada), u sadejstvu s Mornaricom NOVJ, vodila borbe za oslobođenje srednjodalmatinskih otoka i za presecanje pomorskih komunikacija neprijatelja. Pred početak borbi za oslobođenje Dalmacije ona se nalazila na otoku Visu, gde je, zajedno sa glavinom Mornarice NOVJ, 1. tenkovskom brigadom, Artiljerijskom grupom 8. korpusa i drugim manjim jedinicama, imala zadatak da brani taj otok koji je u to vreme bio najznačajnija vojno-pomorska baza NOVJ.

Pored ofanzivnih akcija koje je u toku leta preduzimala na srednjodalmatinske otoke na kojima su se nalazile posade nemačkih jedinica, 26. divizija je na Visu planski i intenzivno izvodila vojno-političku obuku. Pri Štabu divizije i štabovima brigada neprekidno su radili kursevi na kojima su se osposobljavali niži komandni kadar, artiljerci, radio-telegrafisti, inženjerci, diverzanti, obaveštajci, bolničari i dr. Dobro naoružana i snabdevena raznom opremom, 26. divizija je bila osposobljena za izvršenje i najsloženijih borbenih zadataka. Njeno brojno stanje je 31. avgusta 1944. bilo: 8.670 boraca; od naoružanja je, pored ostalog, imala 146 minobacača i 251 mitraljez; to znači da je, u pogledu brojnog stanja i naoružanja, bila jaka gotovo kao ostale tri divizije 8. korpusa ukupno.^{1"2} U operativnom pogledu, Štabu 26. divizije bile su potčinjene Artiljerijska grupa 8. korpusa (ukupno 47 raznih topova) i Grupa južnodalmatinskih otočkih odreda (Brački, Hvarski, Korčulanski, Lastovski, Mljetski, Pelješački. Dubrovački i Konav-

^{1"2} Arhiv VII. k. 517, br. reg. 10/7: Pregled brojnog stanja i naoružanja 8. korpusa oc! 31.VIII 19+4.

ljanski), čiji se štab nalazio na otoku Lastovu i čije je brojno stanje bilo oko 200 boraca.¹⁰¹ Iako pod komandom Štaba 8. korpusa, 26. divizija je dobijala zadatke neposredno od Vrhovnog štaba NOV i POJ sve dok se on nalazio na Visu.

Na Visu su se tada nalazili Stab Mornarice NOVJ . 4 pomorski obalski sektor (POS), sa četiri naoružana broda, 21 patrolnim čamcem i oko 60 motornih jedrenjaka. Na Dugom otoku su se nalazili 2. i 3. pomorski obalski sektor a na otoku Lastovu 5. pomorski obalski sektor. U Monopoliju (Italija) nalazila se Baza Mornarice NOVJ. Ukupno brojno stanje Mornarice NOVJ: 5.086 boraca.¹⁰⁴

U vezi s opštim planom napada na komunikacije da bi se ometalo izvlačenje nemačkih snaga sa Balkana, "Vrhovni štab je krajem avgusta 1944. naredio Stabu 26. divizije da zauzme otok Brač. Pretpostavljalo se da će zauzimanje Brača i presecanje priobalnih pomorskih komunikacija prisiliti neprijatelja da napusti i ostale srednjodalmatinske otoke. U to vreme na Braču se nalazila glavnina 738. puka, ojačana delovima 668. artiljerijskog puka 118. lovačke divizije i delovima 628. mornaričkog artiljerijskog diviziona.

Na osnovat dobivenog zadatka, Stab 26. divizije izradio je plan za zauzimanje i posadanje otoka Brača: trebalo je da se 26. divizija (bez 12. brigade, koja je imala ostati na Visu), ojačana s dva diviziona brdske artiljerije i dva voda tenkova, uz podršku avijacije NOVJ i saveznika, a u sadejstvu s Mornaricom NOVJ, iskrca na otok Brač i da ovlada svim uporištima na njemu. Stab divizije izdao je 1. septembra zapovest kojom je regulisao rad svih jedinica u predviđenom napadu. Ovom zapovešću nije bilo određeno vreme napada, što je trebalo naknadno odrediti, kao ni način prevoženja i mesta iskrcavanja, što je imao da reguliše Stab Mornarice NOVJ svojom zapovešću. Od britanskih snaga u napadu je trebalo da učestvuju dve baterije teških topova i jedan komando.

Međutim, nemačke snage na otocima Braču, Hvaru i Korčuli dobile su 1. septembra naređenje da se pripreme za evakuaciju.¹⁰⁰ Komanda nemačke 2. oklopne armije je namerav da da povuče deo snaga sa Brača i Hvara i sve snage sa Korčule,

¹⁰¹ prema izjavi koji je Josip Marinković, bivši komandant Gr. - pe južnodalmatinskih otočkih odreda, u oktobru 1963. dao autoru u oc monografije.

¹⁰² im Arhiv CK SKJ. reg. br. 1099 IX. 18—7: Pregled brojnog stanja i naoružanja jedinica Mornarice NOVJ od 15. avgusta do 15. septembra 1944.

Arhiv VII. k. 110, br. reg. 14/3.

¹⁰³ Gertler Rudolf und navedeno delo, 48.

•giao bi ib mogla upotrebiti u zaleđu.»¹¹⁷ U toku tih priprema Brač su iz Splita, u 4 torpedna čamca 7. flotile torpednih čamaca, doplovili delovi bataljona obalskih lovaca »Brandenburg« i iskricali se kod Sutivana. Od 3. do 6. septembra oni su pretražili skoro čitav otok, a naročito njegov zapadni deo, bez dodira s jedinicama NOVJ, sem manjeg okršaja kod Milne, verovatno s jednim vodom Bračkog odreda ili s terenskim radnicima i organima vlasti.¹⁰⁸ Noću 6/7. septembra delovi pomenutog bataljona iskricali su se na otok Pivar i zaposeli Starigrad s ciljem da očiste zapadni deo otoka.¹¹⁰

Iz raspoloživih dokumenata se nije mogla sagledati prava namera delova bataljona »Brandenburg« iskracanih na Brač i Hvar, tim pre što su se nemačke jedinice na tim otocima pripremale za evakuaciju. Istina, na Braču se, pored već pomenutih jedinica NOVJ, nalazila i jedna četa 12. brigade, koja se, kad je usledilo iskrcavanje, povukla na Vis. Teško je pretpostaviti da su se Nemci iskricali na Brač i preduzeli čišćenje da bi se oslobodili brojno malih jedinica NOVJ, koje nisu bile u stanju da ozbiljnije ugroze njihove posade na otoku. Nije verovatno ni to da su oni saznali za nameravano iskrcavanje 26. divizije, pa su hteli da je u tome spreče. Po svemu izgleda da je iskrcavanje delova bataljona »Brandenburg« na Brač i Hvar bilo samo jedna diverzija s ciljem da se maskiraju pripreme nemačkih jedinica za povlačenje sa srednjodalmatinskih otoka.

O iskrcavanju delova bataljona »Brandenburg« na Brač, a kasnije i na Hvar, Štab 26. divizije je bio odmah obavешten od izviđačkih organa koji su se, s radio-stanicama, nalazili na tim otocima. I tek posle iskrcavanja na Hvar Štab 26. divizije je odlučio da hitno interveniše i razbije pomenute delove koji su mu mogli stvoriti poteškoće prilikom nameravanog iskrcavanja na Brač. On je naredio Štabu 1. dalmatinske brigade da se s jedinicama prebaci na zapadni deo Hvara i likvidira iskrcane snage neprijatelja.

Sedmog septembra je iz luke Vis do luke Hvar 1. dalmatinska brigada (ojačana 1. četom mornaričke pešadije 4. pomorskog obalskog sektora, jednom baterijom brdskih topova

Arhiv VII, mikrofilm London 1: Kriegstagebuch des Kommandirenden Admiral Adria, für die Zeit vom 18.—30.9. 1944, str. 17 i 18.

¹⁰⁸ U to vreme na Braču su se nalazili i neki delovi Grupe južnodalmatinskih odreda koji su se posle nemačke ofanzive na Biokovo, avgusta 1944, prebacili na ovaj otok

¹¹⁰ Arhiv VII, mikrofilm London t: Kriegstagebuch des Kommandirenden Admiral Adria, für die Zeit vom 1.9.—15.9.1944, snimci 789, 792 i 795. Akciji za čišćenje otoka Hvara Nemci su dali šifrovani naziv »Seydlitz« .

i 4 tenka) prevezena, u četiri konvoja, -" brodovima 4. pomorskog obalskog sektora. Odmah po iskrcavanju ona je produčila ka Starigradu.²⁰¹ Sa štabom brigade se nalazio i Ante Biočić načelnik Štaba 26. divizije, radi pružanja neposredne pomoći: u rukovođenju jedinicama. Cim su osetili dolazak 1. brigade s tenkovima, delovi bataljona »Brandenburg« povukli su se iz Starigrada ka Jelsi, ne uspevši poneti opljačkane stvari; u žurbi su ostavili i 2 mitraljeza s više sanduka municije, pored druge opreme; jedan broj vojnika se razbežao po otoku. -" I dok su delovi 1. brigade pretresali uvale oko sela Rudine, neprijatelj se u Jelsi ukrcao u 5 brodova s namerom da pobočne. Međutim, u toku plovidbe je bio napadnut od angloameričkih aviona i brodova. Tom prilikom su potopljena 4 broda. Brigada se 10. septembra povratila na Vis, radi proslave dvoгодиšnjice njenog formiranja.

Delimično povlačenje delova 738. puka 118. lovački divizije sa otoka Brača otpočelo je 5. septembra.²⁰¹ Oni su najpre napustili položaje na južnom delu otoka (Vidova gora), a zatim. noću 10/11-og, i Nerežišće, odakle su se povukli za Supetar s namerom da se prebace na kopno. Na istočnom delu otoka, u rejonu Šumartna, nisu se osećale nikakve pripreme za evakuaciju. O situaciji na Braču Stab 26. divizije je stalno obaveštavan radiom.²⁰⁴ Kad je 11-og ujutro primio izveštaj da

su Prvi konvoj — NB (naoružani brod) 13, m/j (motorni jedrenjak) Rina I*, ra j »Velebit«, m j Gran Duka i 1 MS (motorni splav) — isplovio je iz Visa u 10 časova; drugi konvoj — BB (bolnički brod) — »Topčider«. m/j -Alfred Dorija«, m/j »Gusar«, m'j Mosor« i 5 MS — isplovio je u 11,30 časova; treći konvoj — raj »Biokovo«. m j Principe di Pijemonte i 1 MS isplovio je u 13 časova; četvrti konvoj — m j Slavni Josip« i 2 MS — isplovio je u 15,30 časova. Ukupno je prebačeno oko 1.800 boraca, 4 tenka, 2 kamiona, 1 džip i dr. sredstva. Artiljerija je prebačena posebnim konvojem, koji su sačinjavali PC (patrolni čamac) 53 i 3 MS; on je iz Visa isplovio noću u 00 časova. (Arhiv VII. k. 2065, br. reg. 12—1/6: Dnevni raport Štaba 4. POS-a od 8.IX 1944 upućen Stabu Mornarice NOVJ).

²⁰¹ Podaci o iskrcavanju ne slažu se u datumu. U dopisu Št.iba 1. dalm. brigade od 26.IX 1944. upućenom Stabu 26. divizije kaže se da je bilo 7. septembra (Arhiv VII, k. 1102. br. reg. 19 4), a to se može zaključiti i iz depeše načelnika Slaba 26 div. od 8.IX 1944 (Arhh VII. k. 1100 1, br. reg. 16—15 3. Međutim, u izveštaju Štaba 26. divizije¹ 14.IX 1944. upućenom Vrhovnom štabu NOV i POJ kaže se da je tu bilo 8-og (Arhiv VII, k. 1100, br. reg. 17 5). Iz dnevnog raporta Stabil 4. POS-a Stabu Mornarice NOVJ od 8.IX (Arhiv VII. k. 2065, br. re4-12—1/6) vidi se da je to bilo u toku 7. septembra, te se ovaj datum može uzeti kao tačan.

Arhiv VII, k. 1100 I. br. reg. 16—15 13: Depeša načelnika Slaba 26. divizije upućena 8.IX 1944. Štabu divizije.

²⁰³ Gertler Rudolf und ..., navedeno delo. 48.

²⁰⁴ Na Brač su ranije bila upućena dva oficira sa **radio-stanicom** da prikupljaju podatke o neprijatelju i šalju izveštaje Stabu 26. divizija

su se nemačke jedinice povukle iz Nerežišća, on je odlučio da **12** brigadu (ojačanu jednom baterijom brdskih topova i vo-
jilji tenkova) još istog dana uputi na Brač sa zadatkom da
napadne i likvidira neprijatelja u Supetru. Tako je izmenom
situacije došlo i do promene u planu Štaba 26. divizije za
napad na neprijatelja na Braču (napad se inače predviđao oko
18. IX). S ovom odlukom se složio i Vrhovni štab NOV i POJ.

Pošto je noću 11/12. septembra iz Komiže i Oključne
prevezena brodovima Mornarice NOVJ, 12. brigada se — zap-
ravo tri njena bataljona — iskrkala u lukama Bobovišće i
jilna i u uvali Lučice sa zadatkom da napadne neprijatelja
u Supetru; jedan njen bataljon je bio iskrčan u uvali Spiljica
(7 km jugozap. od Sumartina) radi vezivanja neprijatelja u
Sumartinu. Ovim iskrcavanjem otpočela su dejstva 26. divi-
zije, Mornarice i Grupe južnodalmatinskih otočkih odreda za
oslobođenje srednjodalmatinskih otoka i za presecanje prio-
balne pomorske komunikacije. Odmah po iskrcavanju glav-
nina brigade je, najbližim pravicima, krenula ka Supetru, gde
se nalazio 3. bataljon 738. puka, ojačan jednom baterijom
668. artiljerijskog puka 118. lovačke divizije i podržavan od
neprijateljskili baterija s kopna. Napad je otpočeo u 13,30 ča-
sova.²⁰⁵ U toku napada je komandant 26. divizije naredio
Stabu 12. brigade da ne sme forsirati napad i izlagati ljudstvo
velikim gubicima.²⁰⁰ Podržavan artiljerijom s kopna, nepri-
atelj se u toku dana uporno branio i postepeno uzmicao ka
luci; ovde se po padu mraka ukrcao u brodove i, pod zaštitom
noći, otplovio je za Makarsku. Zaplenjene su 4 haubice. 2
protivoklopna topa i veća količina municije. Brigada je imala
gubitke od 2 mrtva i 12 ranjenih. Po oslobođenju Supetra Stab
12. brigade je dobio zadatak da na otok Šoltu uputi jače iz-
viđačke patrolne koje će prikupljati podatke o neprijatelju,
kako bi se u pogodnom momentu ovladalo tim otokom.

Dok se 12. brigada približavala neprijatelju u rejonu
Supetra, u luci Visu je 12. septembra svečano proslavljena
dvogodišnjica formiranja 1. dalmatinske brigade.²⁰⁷ Tom pri-
likom je vrhovni komandant NOV i POJ maršal Josip Broz
Tito izvršio smotru ove brigade i drugih delova 26. divizije
koji su učestvovali na proslavi. Zatim je borcima i okupljenom
narodu održao govor. Pošto je 1. dalmatinskoj brigadi odao

os iste noći kad i 12. brigada, s Visa je doplovio i iskrcao se na
Jugozapadni deo Brača jedan britanski komando, ojačan baterijom to-
va. Sutradan posle podne, ova baterija je ispalila svega nekoliko
Plotuna na Supetar, dok komando nije preduzeo nikakvu akciju.

^m Arhiv VII, k. 1102, br. reg. 1—1/7: Depeša Štaba 26. divizije.

so: laj^Q je j dalmatinska brigada formirana 6. septembra 1942,
l'aua se smatralo da je to bilo 12. septembra.

priznanje za zasluge stečene u dvogodišnjim borbama, on je, pored ostalog, rekao:

Danas se približava čas kada će morati da se govori o granicama naše zemlje. Mi nismo o tome nikada, u toku čitavog rata, govorili. Ali ja o tome moram da kažem nekoliko riječi. Naš narod se borio za svoju slobodu, za svoju nezavisnost, za bolju i srećniju budućnost, ali on se bori i za oslobođenje one naše braće koja su decenijama stenjala pod tuđinskim jarmom. Ovom teretom naša braća u Istri, u Slovenačkom primorju, u Istri, moraju biti i biće oslobođena i živjeće slobodni u svojoj domovini, sa svojom braćom. To je želja svih nas, to je želja i svih njih. Mi tuđe nećemo — no svoje ne damo...

Moram da kažem: ako smo mi u sklopu naših velikih Saveznika jedna mala zemlja po teritoriji, svojim djelima smo dokazali da je naš narod velik duhom. Bilo bi nam mnogo krivo i ne bismo se mogli s tim pomiriti, kad bi se u ovim danima, u kojima se rješava sudbina pojedinih zemalja, naša zemlja smatrala nečim trećestepenim, kad bi nas držali po strani i kad bi nam drugi krojili košulju. Mi hoćemo da budemo zajedno sa našim Saveznicima za stolom gdje će se rješavati sudbina Evrope. : j naše zemlje. To je naše pravo i mi ćemo pri tome ostati... Idemo u susret velikim danima, velikim danima slobode, ali i velikim danima novih napora, nove borbe u stvaranju naše nove Jugoslavije. Ja sam uvjeren da će naši borci, borci Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda, znati ne samo pobjedom okončati ovu tešku borbu, nego da će znati i u buduće za ruiše narode sačuvati ove tekovine, kako im niko ne bi mogao oduzeti ono što su sami izvojevali. ...¹⁸

Održavši govor, maršal Tito je 1. dalmatinskoj brigadi predao Orden narodnog oslobođenja. Potom su jedinice 26. divizije prodefilovale ispred tribine na kojoj su se nalazili maršal Tito i drugi vojni i politički rukovodioci.

Da bi oslobodio srednjodalmatinske otoke, čime bi potpuno presekao pomorsku priobalnu komunikaciju nemačkih snaga koje su se povlačile iz Grčke i Albanije, i omeo evakuaciju neprijatelja s tih otoka, Stab 26. divizije je 12. i 13. septembra s Visa uputio na Brač dva bataljona 1. brigade. s jednom baterijom brdskih topova, da pomognu 12. brigadi u uništenju neprijatelja u rejonu Supetra. Sem toga, on je te noći uputio jedan bataljon 3. prekomorske brigade na otok Korčulu da izviđa neprijatelja i obezbeđuje iskrcavanje. Sledeće noći na Brač su upućena još dva bataljona 1. brigade. koja je dobila zadatak da, u sadejstvu s jednim bataljunom 12. brigade, j-azbije neprijatelja u rejonu Sumartina. Iste noći je jedan bataljon 1. brigade⁵⁰⁹ upućen na otok Hvar sa zadat-

Tito: Borba za oslobođenje Jugoslavije 1941—1945, Državni izdavački zavod Jugoslavije, Beograd, 1945, 221—227.

To je bio 5. bataljon 1. dalmatinske brigade. On je formiran od italijanskih vojnika antifinšista koji su posle kapitulacije fasiljanske Italije pristupili NOVJ.

Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito vrši smotru 1. dalmatinske udarne

kom da, u sadejstvu sa Hvarskim odredom, vrši pritisak na poslednje uporište neprijatelja na ovom otoku, u rejonu Sućurja, dok su na Korčulu upućena dva bataljona 3. prekomorske i dva bataljona 11. brigade radi oslobođenja ovog otoka. U cilju neposrednijeg rukovođenja jedinicama, na Brač je otišao komandant 26. divizije pukovnik Božo Božović a na Korčulu politički komesar potpukovnik Dušan Korać, dok je na Visu, radi održavanja veze sa Vrhovnim štabom, savezničkim jedinicama i Mornaricom i radi rukovođenja jedinicama koje su zadržane na otoku, ostao načelnik štaba major Ante Biočić.²¹⁰ Ovim je, u stvari, 26. divizija bila podeljena u dve operative grupe: prva grupa (12. i 1. brigada, ukupno devet bataljona) imala je zadatak da oslobodi Brač, Hvar i Šoltu, a druga grupa (11. i 3. prekomorska brigada, ukupno pet bataljona) zadatak da oslobodi Korčulu. Zbog oskudice brodova, Štab 26. divizije nije bio u mogućnosti da jednovremeno preduzme akciju na Brač, Hvar i Korčulu.

Prevoženje jedinica 26. divizije s Visa na pomenute otoke, iako oskudnim sredstvima, uspešno je obavio 4. pomorski obalski sektor. Pošto je u toku noći 12/13. septembra bio oslobođen Supetar, to su dva bataljona 1. brigade, ojačana jednom baterijom brdskih topova, po iskrcavanju u uvali Lučica, ujutro krenuli preko Nerežišća ka Sumartinu, jedinom preostalom uporištu neprijatelja na Braču, i razmestili se u selu Gornjem Humcu. Pretpostavljajući da bi se nemačke snage mogle povući iz Sumartina, komandant divizije je odlučio da s dva bataljona 1. brigade i jednim bataljonom 12. brigade što pre napadne i razbije neprijatelja u Sumartinu, ne čekajući druga dva bataljona 1. brigade. Prema planu za napad trebalo je da bataljon 12. brigade napada sa zapada, preko Visoke (k. 160), a bataljoni 1. brigade sa severa, s linije Zečevo (k. 229) — Graiišće (tt 219), preko kapele Sv. Nikola (tt 160). U toku noći 12/13-og na Brač se iskrcala još jedna britanska baterija topova, koja je, na zahtev Štaba 26. divizije, zajedno s baterijom koja se iskrcala dan ranije prebačena u rejon Sumartina radi podrške napada.

U rejonu Sumartina se nalazio 2. bataljon 738. puka 118. lovačke divizije (bez 6. čete), ojačan 6. baterijom 628. mornaričkog artiljerijskog diviziona i podržavan artiljerijom iz rejona Makarske. Dobro utvrđen, bataljon se mogao uporno braniti u

"> Arhiv VII, k 1100, br. reg. 7 5: Kralak izveštaj Slaba 26. divizije od 14.IX 1944. o akcijama na otocima, upućen Vrhovnom štabu NOV i POJ.

slučaju napada bilo s kopna, bilo s mora." Naročito je dobio bio utvrđen predeo oko kapele Sv. Nikola (tt 1G0), koji je dominirao Sumartinom. Prema planu, bataljon se imao eval, tj. sati s Brača (šifra Kranich) kad se bude naredilo, a dotle je imao zadatak da se bori do poslednjeg čoveka ako u međuvremenu bude napadnut.

Ujutro 14. septembra krenula su dva bataljona 1. brigade iz Gornjeg Humca prema polaznim položajima, dok se bataljon 12. brigade odranije nalazio u rejonu zapadno od Sumartina. Posle podne avijacija je u dva navrata (jednom 5 a drugi put 3 aviona) bombardovala Sumartin i okolna uporišta. U 17 časova počela je artiljerijska priprema, koja je trajala dva časa, a zatim je u 20 časova usledio napad pešadije. Pomoć nije bio neutralisan od dejstva avijacije i artiljerije, neprijatelj je pružio žilav otpor iz utvrđenja, i na svim pravcima odbio napad. U zoru su se jedinice 26. divizije povukle na polazne položaje. Slabo sinhronizovano dejstvo avijacije, artiljerije i pešadije, uz žilav otpor neprijatelja, nije dovelo do uspeha. Treba istaći da je neprijatelja aktivno podržavala artiljerija s kopna. Avijacija NOVJ u više navrata je tukla baterije neprijatelja na obali, kako bi olakšala napad na Sumartin. Tada je prilikom je iznad Omiša oboren avion, u kom je poginuo kapetan Franjo Kluz, jedan od pionira ratnog vazduhoplovstva NOVJ.

U toku sledećeg dana u rejon Sumartina su pristigli i druga dva bataljona 1. brigade, koji su u toku noći prevezeni s Visa i ujutro se iskrcali u Bolu. U želji da ovlada Sumartinom, Stab 1. brigade je odlučio da uveče ponovi napad. On je na položaju svoja dva bataljona koja su prethodnog dana učestvovala u napadu smenio svežim bataljonima: jedan je bataljon angažovao za obezbeđenje na severoistočnom delu obale na liniji selo Rasatica — selo Povija, sa zadatkom da spreći eventualno iskrcavanje neprijatelja s kopna, a drugi zadržao i rezervi. Prema planu trebalo je da bataljon 12. brigade i ove noći napada na ranjenom pravcu. Dok su se bataljoni pripremali za predstojeći napad, artiljerija je povremeno tukla položaje

⁻¹¹ Kako je Sumartin bio utvrđen najbolje se vidi iz izjave, ni saslušanja, jednog zarobljenog inženjera koji je izvodio radove na utvrđivanju. On je, pored ostalog, rekao: Mi smo radili bunkere i saobraćajnice u živom kamenu. Ni jedan rad ni utvrđivanju nije nam zadalo toliko posla kao ovaj. Računali smo da je neosvojiv. Na relativno malom prostoru postavili smo preko 7.100 protivpesadijskih i protivtenkovskih mina, veliku količinu žičanih prepreka sa nekoliko redova i a sve smo to branili mitraljezima iz bunkera, za čiju smo izradu imsecima koristili kompresore i bušili živi kamen (Potpukovnik Radošević: Kako je oslobođen Sumartin, Čuvar Jadrana, 1.VI 1954)

neprijatelja oko Sumartina. Povremeno je dejstvovala i saveznička avijacija, ali je učinak bio vrlo slab.

Da bi još neko vreme obezbedio plovidbu Bračkim kanalom, Stab 5. SS brdskog armijskog korpusa je 15. septembra obustavio evakuaciju Sumartina i u toku noći pojačao njegovu posadu jednom četom 118. izviđačkog bataljona 118. lovačke divizije, koja je s kopna direktno prebačena u Sumartin,¹¹ a ne preko luke Povija, kako je to očekivao Stab 1. brigade.

Uveče 15. septembra, artiljerijskom pripremom, otpočeo je ponovni napad na neprijatelja u rejonu Sumartina. Ali je ovaj opet pružio veoma jak otpor. Pored toga, na levom je krilu, zbog slabe organizacije i zbog mraka, došlo do sukoba između bataljona 1. brigade, što je — uz otpor neprijatelja, kome je pristiglo pojačanje — ukočilo napad ove brigade. Na desnom je krilu bataljon 12. brigade bio uspeo da se, neposredno uz obalu, delimično ubaci u mesto, ali je protivnapadom bio izbačen. Nakon toga su se, još u toku noći, jedinice 1. brigade povukle na polazne položaje.

Sutradan, pre podne, na sastanku sa štabovima bataljona, Štab 1. brigade je analizirao uzroke neuspeha i dao zadatke za treći, odlučujući, napad. Namera mu je bila da pošto-poto ovlada Sumartinom. Kako se u prethodna dva napada borci i rukovodioci nisu najbolje snalazili u noćnim borbama, to je odlučeno da treći napad otpočne u zoru. 17. septembra, i to posle artiljerijske pripreme. Izmenjen je i plan napada: trebalo je da dva bataljona 1. brigade, obuhvatom sa severa, pravcem Rasatica — Sumartin, i bataljon 12. brigade, obuhvatom s juga, pravcem Visoka (k. 160) — Sumartin, najpre preseku vezu između uporišta neprijatelja u rejonu kapele Sv. Rok i kapele Sv. Nikola a potom ovladaju tim uporištima.

U toku 16. septembra jedinice su se pripremale za napad. Artiljerija je povremeno tukla položaje neprijatelja, dok je avijacija bombardovala Sumartin, ali bez ikakvih rezultata. Sutradan, u zoru, posle artiljerijske pripreme koja je trajala jedan čas, bataljoni su po treći put krenuli u napad. Napadajući od Rasatice, pored uvale Zukovik, delovi 1. brigade su uspešno napad na neprijatelja kod kapele Sv. Rok i kapele Sv. Nikola. I pored minskih i žičanih prepreka, do 10.30 časova ovladalo se područjem kapele Sv. Rok. Bataljon 12. brigade se Pred zoru, obalom, delimično ubacio u Sumartin, a zatim zauzeo ovo mesto i povezao se sa delovima 1. brigade. Međutim, napad na neprijatelja kod kapele Sv. Nikola razvijao se mnogo sporije. Bataljon 1. brigade koji je tu napadao pretrpeo je osetne gubitke od streljačke vatre, nagaznih mina i dejstva ar-

⁵¹² Gertler Rudolf und navedeno delo, 49.

artiljerije iz rejona Makarske. Zbog toga ga je Stab 1. brigade smenio, a istovremeno s jugozapada uveo u napad dve čete iz bataljona koji se nalazio u rezervi. No, i pored upornosti boraca i starešina, neprijatelj je, iz dobro utvrđenih uporišta, odbio sve napade.

Oko 12 časova Stab brigade je jednog zarobljenog nemačkog oficira i dva partizana uputio ka kapeli Sv. Nikola da nemačke vojnike pozovu na predaju, garantujući im život. Neprijatelj je — verovatno, da bi dobio u vremenu — zadržao pregovorače do 18 časova, kada je odgovorio: da se neće predati, nego će se boriti do poslednjeg čoveka i metka. U međuvremenu, pošto je, obavešten o razvoju situacije, bio uveren da posada Sumartina neće izdržati, Stab 5. SS brdskog armijskog korpusa je naredio da se angažovanjem delova mornarice, pionira, artiljerije s kopna i delova bataljona obalskih lovaca »Brandenburg«, posada Sumartina u toku noći 17/18. septembra prebaci na kopno.²¹³ Međutim, kako je bilo i planirano, Stab 1. brigade je uveče prešao s jedinicama u napad. Ali, i pored samopregornog zalaganja boraca i starešina, neprijatelj je i ovaj put uspeo da se održi. Nakon toga je Stab brigade obustavio napad i naredio da se pređe na blokadu neprijatelja.

Obavešten da će u toku te noći brodovi stići u luku Povija da ga prebace na kopno, kako je to naredio Stab 5. SS brdskog armijskog korpusa, neprijatelj je oko 24 časa preduzeo napad od kapele Sv. Nikola ka zapadu, ali je bio odbijen. Pred zoru on je ipak uspeo da se probije na sever, ka luci Povija, gde je trebalo da se ukrca na brodove. Međutim, tada je to već bilo kasno: brodovi, koji su pred lukom Povija čekali skoro do sva-nuća, otplovili su ka obali, da ih dan ne zatekne u Bračkom kanalu, jer se posada bojala dejstva avijacije NOVJ i saveznika.²¹⁴ Pritešnjen od delova 1. brigade, neprijatelj je, našavši se van utvrđenja, na uskom prostoru kod luke Povija, bez brodova, kapitulirao posle pola sata borbe.^{215*} Tako je, nakon ogorčenih borbi, bio savladan ojačani 2. bataljon 738. puka. Njegovi su gubici: 105 poginulih i 583 zarobljeno, među kojima 13 oficira i 34 podoficira; zaplenjeno mu je celokupno naoru-

²¹³ Arhiv VII, mikrofilm London 1: Kriegstagebuch des Komu li-direnden Admiral Adria, für die Zeit vom 16—30.9.1944, str. 10.

²¹⁴ Arhiv VII, mikrofilm London 1: Kriegstagebuch des Kom-mandirenden Admiral Adria, für die Zeit vom 16—30.9.1944, str. 59—61! Gertler Rudolf und ..., navedeno delo; 49.

²¹⁵ Manji broj vojnika je pokušao da dopliva do kopna, ali udavio, izuzev trojice koji su uspeli da preplivaju Brački kanal, širok na tome mestu 6—7 kilometara.

•**anj** i oprema. Jedinice 1. dalmatinske brigade i delovi 12. brighe su imali 37 poginulih i 197 ranjenih boraca.²¹"

U borbama za Sumartin 1. dalmatinska brigada i 1. **bataljon 12.** brigade su ispoljili visok moral i veliku upornost. **Zbog** toga, kao i zbog postignutih uspeha u dvogodišnjim **borbama.** Vrhovni štab je 1P. septembra, u znak priznanja, dodejlo 1. dalmatinskoj udarnoj brigadi naziv; proleterska i **pohvalo** je za uspeh na Braču. Istovremeno su 4. bataljon 1. dalmatinske brigade i 1. bataljon 12. brigade, s njihovim komandantima Mirkom Serbom i Markom Đapićem (poginuo u Sumartinu), pohvaljeni zbog herojskog držanja u borbama za Sumartin.²¹⁷

Dok je glavnina 1. brigade vodila borbu za Sumartin, njen 5. bataljon, ojačan četom mornaričke pešadije 4. pomorskog obalskog sektora, i Hvarski odred su nastojali da ovladaju Sućurjem, koji je nemačka posada uporno držala radi obezbeđenja plovidbe Hvarskim kanalom. U njemu su se u to vreme nalazile 6. četa 2. bataljona 738. puka 118. lovačke divizije i 7. baterija 628. mornaričkog artiljerijskog diviziona. Deo ovih snaga je bio isturen na Ubiinu (tt 246) i Grab (5 km zapadno od Sućurja) da osmatra i da sprečava prodor u Sućuraj.

Noću 14,15. septembra su 5. bataljon i Hvarski odred napali na delove neprijatelja u rejonu Ubline (tt 246) ali nisu imali uspeha.²¹⁸ Neprijatelj se, podržavan artiljerijom s kopna, uporno branio, tako da ni napadi narednih dana nisu urodili plodom, iako je sutradan s Visa na Hvar prebačena jedna baterija brdskih topova. Posle neuspeha pešadije težište napada se svelo na obostrano dejstvo artiljerije. U ovom dvoboju je bila uništena neprijateljska baterija. Saznavši za sudbinu posade u Sumartinu, Pomorska komanda južne Dalmacije je 18. septembra, u sporazumu s Komandom 5. SS brdskog armijskog korpusa, predložila Komandi 2. oklopne armije da se u toku naredne noći evakuiše Sućuraj. Međutim, kako ga je trebalo još izvesno vreme uporno držati, ova komanda je odbacila predlog, pa je noću 18/19-og i 19/20-og u Sućuraj prebačeno 3.000 protivpešadijskih mina, izvesna količina municije i nova posada za artiljeriju radi brze popravke topova. Ipak, plašeći se da se ne ponovi sudbina posade u Sumartinu, Komanda 2. oklopne armije je 20. septembra naredila da se posada Sućurja povuče

²¹ Arhiv VII, k. 1102, br. reg. 18 4: Operacijski izveštaj Štaba 1. dalmatinske brigade za period od 12. do 18.IX 1944, upućen Štabu 20. divizije.

²¹⁷ Arhiv VII, k. 1102. br. reg. 1—5 7: Depeša Slaba 26. divizije < 19.IX 1944. upućena Štabu 1. dalmatinske brigade.

²¹⁸ Arhiv VII, k. 1102, br. reg. 1—3-7: Depeša načelnika Štaba 26. divizije od 15.IX 1944. upućena komandantu divizije.

na kopno. Pošto su uspjeli da se neopaženo izvuku sa Ubiine (izuli su obuću da se ne bi čulo kretanje po kamenu), nemički vojnici su se 20/21-og, bez uznemiravanja, ukrkali u brodove i prebacili na kopno uništivši sve što nisu mogli poneti.²¹⁹ Time je konačno prestala nemačka okupacija otoka Hvara.

2. Oslobođenje Šolte

Neposredno po oslobođenju Supetra na otoku Braču. Stab 12. brigade je, po naređenju Štaba 26. divizije, uputio izviđačka odeljenja na otok Šoltu radi prikupljanja podataka o neprijatelju. Dobivši podatke da se nemačke jedinice na Šolti pripremaju za evakuaciju, Stab 12. brigade je predložio Štabu 26. divizije da ih napadne i oslobodi Šoltu. Složivši se s predlogom. Štab 26. divizije je naredio Štabu 12. brigade da odmah uputi dva bataljona na Šoltu i, pošto dobro ispita situaciju, izradi plan za napad.²²⁰ U to vreme na Šolti su se, u rejonu sela Grohote, nalazile 2. i 9. četa 3. bataljona 892. puka 264. pešadijsko divizije, ojačane sa dva minobacača, a podržavane od 948. artiljerijskog diviziona 944. puka obalske artiljerije kopnene vojski sa otoka Ciova i od 5. baterije 628. diviziona mornaričke artiljerije sa otoka Velog Drvenika.²²¹

Stab 12. brigade je odlučio da na Šoltu noću 20/21. septembra prebaci dva bataljona. Međutim, zbog nevremena i . bog toga što nisu pristigli brodovi koje je trebalo da daje 4. pomorski obalski sektor, te noći je iz Milne u luku Stomorska (Šolta) prevezen samo jedan bataljon a sledeće noći drugi bataljon s minobacačkom četom. Oba bataljona su zauzeli položaj prema neprijatelju južno od Grohota. U toku 22/23-ćeg prebaćeni su iz luke Bobovišće na Braču u Stomorsku još dva bataljona 12. brigade. Pre iskrcavanja delova 12. brigade na Šoltu se bio iskrcao i jedan engleski komando. Ovako nadmoćne snage imale su sve uslove da potpuno unište pomenute dve čete Nemaca. Stab 12. brigade je te noći organizovao napad dva bataljona na neprijatelja u rejonu Grohota, a s komandantom britanskog komando-a za sutra dan ugovorio sastanak na kome

Arhiv VII, mikrofilm London 1: Kriegstagebuch des K"mandirenden Admiral Adria, für die Zeit vom 16—30.9.1944, str. 59—81-

Arhiv VII, k. 1102, br. reg. 1—6'7: Depeša Staba 26. divizije upućena komandantu 12. brigade. (Na ovoj depeši nije oznaćen datum* ali pošlo se ona u knjizi depeša nalazi između depeša upućenih 19-¹ 20.IX 1944, može se sa sigurnošću zaključiti da je upućena u to vreme. a najverovatnije 20.IX.

Arhiv VII, k. 141, br. reg. 1/50: Uput za borbu u podsekiop Trogir odbrambenog sektora Split Komande podsektora Trogir. Ia. 51/41. od 22.VIII 1944.

je trebalo izraditi plan za zajednički napad na neprijatelja na golti. Ali su se nemačke jedinice u toku noći, pre napada, izvukle ka luci Rogač, gde su se ukrcale u tri broda i zaplovile na sever. Po izlasku iz luke, ove brodove su napali i potopili britanski brodovi; jedino je manji broj nemačkih vojnika uspeo isplivati na Šoltu, gde se predao delovima 12. brigade.¹⁻²

Po oslobođenju Šolte, Stab 12. brigade je noću 21.3.24. septembra na južni deo otoka Veli Drvenik prebacio 4. bataljon, **ojačan** delom minobacačke čete, sa zadatkom da razbije delove 11. čete 3. bataljona 892. puka 264. divizije koji su se bili utvrdili u rejonu luke Veli Drvenik, tt 177 i k. 103. Osetivši ovo iskrcavanje, komandant 892. puka je sledeće noći na Veli Drvenik prebacio pojačanje da bi brojno slabu posadu sačuvaao od uništenja i za izvesno vreme zadržao otok radi obezbeđenja pomorske veze Splita sa severnim Jadranom. Nakon izviđanja i prikupljanja podataka o neprijatelju, iskrcani bataljon je noću 25/26-og izvršio napad i upao u luku Veli Drvenik, ali nije uspeo da razbije neprijatelja solidno utvrđenog u rejonu tt 177 i k. 103. Uvidevši da bi ovladavanje uporištima iziskivalo veilke gubitke, pored gubitaka što je trpeo od dejstva neprijateljske artiljerije s otoka Giova i s kopna, iz rejona sela Biskupije, bataljon se u toku noći prebacio na Šoltu.

3. Oslobođenje Korčule, Mljeta i jednog delu Pelješca

Na otocima Korčuli i Mljetu i na zapadnom delu poluotoka Pelješca nalazio se 750. puk 118. lovačke divizije, ojačan delovima 668. artiljerijskog puka iste divizije. Sem toga, na Pelješcu, u rejonu Orebiča i Trstenika, nalazile su se dve baterije 612. mornaričkog artiljerijskog diviziona. Delovi pomenu-tog puka, u duhu plana za napuštanje srednjodalmatinskih otoka, povukli su se 10/11. septembra sa Mljeta³ na Pelješac i otopčeli da se povlače i sa Korčule u Orebič, a zatim preko Pelješca za Trpanj, odakle su se brodovima prebacivali u luku Ploče. Na otoku Korčuli se nalazio Korčulanski, na Mljetu Mljetski a na Pelješcu, u rejonu Crne gore, Pelješacki odred. Stab Grupe južnodalmatinskih otočkih odreda je 7. septembra prebacio Lastovski odred s Lastova na Pelješac, u rejon Dobra luka, da bi ga, zajedno s Pelješackim odredom, angažovao na Području između Stona i Janjine.

Arhiv VII, k. 1100, br. reg. 9 5: Izveštaj Štaba 26. divizije od -8-IX 1944. o toku operacija na otocima, upućen Vrhovnom štabu NOV
1 POJ.

Arhiv VII, k. 2052, br. reg. 35—2 4: Operativni dnevnik štaba
4-Pomorskog obalskog sektora za period od 1. do 15.IX 1944.

1*

U sklopu zajedničke akcije 26. divizije i Mornarice NOVj za oslobođenje srednjodalmatinskih otoka, Stab Grupe južnodalmatinskih otočkih odreda i Stab 5. pomorskog obalskog lek-tora preduzeli su takode izvesne mere da bi omeli izvlačenje nemačkih jedinica s Korčule i Pelješca i naneli im gubitke pre iskrčavanja delova 26. divizije na Korčulu. Tako se 12. Sep-tembra Stab Grupe južnodalmatinskih otočkih odreda prebacio s Lastova na Korčulu radi neposrednog uvida u situaciju, dok je Stab 5. pomorskog obalskog sektora jednu četu pomorske pešadije prebacio s Lastova u rejon sela Dingača na Pelješcu sa zadatkom da postavljanjem zaseda i prepadima nanosi gubitke neprijatelju i ometa mu povlačenje preko Pelješca, pravcem Orebić — Vručica — Trpanj. Pod rukovodstvom Štaba Gr ipe južnodalmatinskih otočkih odreda, Korčulanski odred je 13. septembra kod mesta Korčule napao zaštitne delove nemačkih jedinica koje su se prebacivale na Pelješac i naneo im manje gubitke, dok je na Pelješcu četa mornaričke pešadije izvršila prepad na neprijatelja: noću 13/14-og u Trpnju a sledeće noći u Gornjoj Vručici, nanevši mu manje gubitke.--⁴

Delovi nemačkog 750. puka 118. lovačke divizije napu- stili su otok i luku Korčulu noću 13/14. septembra i prebacili se u Orebić. Ujutro, po naređenju Štaba 26. divizije, na Hok Korčulu, u uvali Brna, iskrkali su se delovi 11. dalmatinske i 3. prekomorske brigade, te odmah, pravcem Brna — Smokvica — Pupnat, nastavili pokret za grad Korčulu, gde se nalazio Kor- čulanski odred. Po povlačenju s Korčule, nemačke snage na zapadnom delu Pelješca otpočele su da se prikupljaju u Trpnju radi prebacivanja u luku Ploče.

Prateći dejstva 26. divizije na srednjodalmatinskim otocima i razvoj situacije u Dalmaciji, Vrhovni štab je naredio da se delovi ove divizije odmah prebace s Kočule na Pelješac da bi oslobodili ovo poluostrvo i tukli neprijatelja. Međutim, kako se nije raspolagalo potrebnim brodovima, jedinice se nisu mogle odmah prebaciti. Tako je neprijatelj znatno dobio u vremenu. U međuvremenu, noću 14/15. septembra jedna bri- tanska baterija, s nešto pešadije, iskrcala se na severnu obalu Pelješca, u luku Duba, da bi tukla Trpanj, gde su se prikupljali delovi nemačkog 750. puka, i sadejstvovala sa delovima 26. divizije kad se ovi iskrcaju na Pelješac.

S Visa je 15. septembra načelnik Štaba 26. divizije oba- vestio političkog komesara divizije, koji se nalazio na Kon ili, da se vrhovni komandant NOV i POJ maršal Tito stalno intere- suje za razvoj situacije i preneo mu zadatak: da najmanje sa tri

⁴ « Arhiv VII, k. 2052, br. reg. 35—2 4: Operativni dnevnik Slab" 5. pomorskog obalskog sektora za period od 1. do 15.IX 1944.

bataljona krene na Pelješac.²⁻¹ Toga dana i naredne noći, brodovima 5. pomorskog obalskog sektora, prebačena su tri bataljona s Korčule na Pelješac: jedan bataljon 11. brigade u Kućište i Orebić^{22*1} i dva bataljona 3. prekomorske brigade u selo Borje. Ova dva bataljona su u zoru napala neprijatelja na kosi Vitar (tt i31), jugoistočno od Trpnja, ali ga nisu mogli **Razbiti**.²²⁷ Angažovanjem bataljona 11. brigade, napad je ponovljen, ali ga je odbio neprijatelj s položaja Vitar (tt 631) — **Sv. Spasitelj** (k. 424) — Oštri vrh (k. 312), južno od Trpnja. **Posle** toga, u ranim poslepodnevnim časovima, da bi olakšao izvlačenje, a zatim ukrcavanje u brodove, neprijatelj je izvršio **protivnapad** i malo na jug potisnuo bataljone 3. i 11. brigade. **Međutim**, kako su u toku toga dana još dva bataljona prebačena na Pelješac, to su delovi 750. lovačkog puka u rejonu Trpnja **napadnuti** i treći put, te prisiljeni da se u toku noći ukrcaju u brodove i prebace u luku Ploče. Tom prilikom neprijatelj je **pretrpeo** osetne gubitke, naročito u rejonu selo Oskorušno — **Vitar** (tt 631) i u samom Trpnju, **gde** je zapjenjena veća količina ratnog materijala.

Odmah po oslobođenju Trpnja politički komesar 26. divizije i Stab 11. brigade izradili su plan za dalje nastupanje poluotokom, na istok, radi zauzimanja Janjine i radi prodora u pravcu Stona. Planom je bilo predviđeno da se dva bataljona iz rejona Trpnja prebace u Orebić a odavde, brodovima, na prostor istočno od Trstenika, s ciljem da se neprijatelju preseče odstupnica ka Stonu; druga dva bataljona su imala zadatak da nastupaju poluotokom ka Janjini i da, u sadejstvu sa ona dva bataljona, unište delove neprijatelja na liniji Drače — Janjina — Trstenik, gde se nalazio 2. bataljon 370. puka 369. legionarske divizije.

U duhu toga plana, 17. septembra su dva bataljona (jedan iz 11. brigade a drugi iz 3. brigade) preduzela nastupanje **pravcem** Vručica — Pijavičino — Janjina. Druga dva bataljona. **obaveštena** o dolasku nekih neprijateljskih snaga u rejon Crne jore, iskrcala su se u luci Podobuče, jer im iskrcavanje istočno od Trstenika nije bilo sigurno. Odmah po iskrcavanju ovi **bataljoni** su nastavili pokret za Pijavičino, gde su već bili **stigli** bataljoni koji su nastupali poluotokom. Uveče, posle kraćeg izvidanja, dva bataljona su. pravicima Pijavičino — Dubo-

⁸²⁵ Arhiv VII, k. 1101, br. reg. 4—1 5: Depeša načelnika Štaba divizije od 15.IX 1944.

sa* u Orebiću i Kućištu nije bilo neprijatelja, jer su se delovi 750. •bačkog puka 14. septembra povukli ka Trpnju.

⁸⁸⁷ Arhiv VII, k. 1101, br. reg. 5—3 5- Depeša politkomesara 26. "vizije ocl 17.IX 1944, upućena Stabu divizije.

vac (k. 372) — Trstenik i Lazina (k. 471) — Prinosa, izvršila napad na neprijatelja na položaju Dubovac (k. 372) — Gradina (tt. 244) — Stražica (k. 121), sa ciljem da razbiju odbranu i da obuhvatajući je s juga i severa, zauzmu Janjinu. Ostale snage su zadržane u Pijavičinu kao rezerva. Međutim, neprijatelj je odbio ovaj napad, kao i napad izvršen sutradan ujutro.

Pošto su sutradan dve čete legionara iz 2. bataljona 370. puka prešle na stranu NOVJ.—* predveče je preduzet treći napad. Posle jednočasovne borbe slomljena je odbrana neprijatelja i na juriš su zauzete Janjina i Drače. Iz Trstenika se neprijatelj povukao bez borbe. Nemački bataljon je bio potpuno razbijen. Samo manji delovi su uspeli da pobegnu u Ston. Za njima su iste noći, pravcem Pijavičino — Trstenik — Žuljana — Dubrava, upućena dva bataljona (po jedan iz 11. i 3. brigade) sa zadatkom da ih gone i da izbiju pred Ston, dok su bataljuni koji su učestvovali u napadu zadržani u Janjinu i Dračama. Ostaci 2. bataljona 370. puka, po dolasku u Ston, bili su podeľjeni po drugim jedinicama; tako ovaj nemački bataljon više nije postojao.⁹

Nastupajući za ostacima razbijene posade Janjine, pomenuti bataljoni²³⁰ lako su savladali njihov otpor kod Dubrave, na Jasenovoj glavi (k. 395) i u rejonu Luke lazine (k. 474), povezali se sa Pelješačkim i Lastovskim odredom, koji su bili orijentisani ka Stonu, i 20. septembra izbili pred ovo mesto u

"-> Nemačka 369. legionarska divizija je bila sastavljena od ljudstva mobilisanog u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, dok je komandni kadai bio iz Nemačke. Vojnici koji su kod Janjine prešli na stranu NOVJ odmah su stupili u jedinice 26. divizije i već narednih dana učestvovali u borbama za Ston.

Sećajući se događaja u Janjini i Stonu, nemački poručnik Bekenreger (Bokenkröger) zapisao je, posle rata, pored ostalog, sledeće: Uporište Janjina je palo zato što su se pobunili hrvatski vojnici. Može im se zamoriti što su podlegli neprijateljskoj propagandi kad im mi nismo mogli pokazati nikakve uspehe... U Ston su bežeći došli ostaci 2. bataljona 370. puka zajedno sa ostacima Pomorske biu ide Orebić... Većina Hrvata — pripadnika bataljona sa oružjem je prebegla crvenima, većina nemačkog osoblja je mučki pobijena. U Stonu se odigrala drama od koje ništa ne može biti žalosnije. Hrvati 2. bataljona su razoružani. Major Šistl (Schiestl) sa jednim ruksakom d^šao je sam na kopno. Bio je kao da je udaren po glavi... On je upućen na odsustvo. — Drugi bataljon je rasformiran, ostatak ljudstva je pljen na ostale bataljone. Od četiri pešadijska topa 13. čete koji su bi¹ pridati bataljonu, tri (ili sva četiri) morala su biti uništena pošto nb^e bilo puta za njihovo izvlačenje.« (F. Schraml, navedeno delo, 102V

²³⁰> U međuvremenu, 19 20. septembra, na Pelješac je bio prebačen i 5. bataljon 11. brigade, koji se odmah priključio bataljonima ko." su nastupali ka Stonu.

kojem se nalazio jedan ojačani 19.999. bataljon.-" Posle dolora štabova 3. i 11. brigade s komesarom 26. divizije, uveče su iz rejonu Stari grad (k. 337) — Točilo (tt 284) dva bataljona (jedan iz 11. brigade a drugi iz 3. brigade) izvršila napad na neprijatelja na položaju ispred Stona (tt 63 — k. 107 — tt 19

Bartolomija (tt 219), s ciljem da se zauzme Ston. Podržan artiljerijom s kopna, neprijatelj je iz jakih utvrđenja pružio vrlo snažan otpor i odbio napad, nakon čega su se bataljoni povukli na polazni položaj. Sledećeg dana, pošto su od Janjine ka Stonu prebačeni jedna baterija i jedan bataljon 3. brigade, ponovljen je napad s namerom da se pošto-poto ovlada Stonom. Međutim, kako je i ovaj napad bio odbijen, postalo je jasno, da će neprijatelj Ston uporno braniti, kako bi sprečio izbijanje jedinica 26. divizije na komunikaciju Dubrovnik — Metković, i da su za njegovo zauzimanje potrebne jače snage. Da bi se izbegle nepotrebne žrtve, privremeno se odustalo od daljih napada. Položaje kod Stona preuzela je Grupa južnodalmatinskih otočkih odreda,²³² dok su se delovi 3. i 11. brigade povukli u širi rejon Janjine i na zapadni deo poluostrva Pelješca, odakle su dva bataljona 11. brigade prebačena na Vis. U toku 29. septembra neprijatelj je iz Stona izvršio ispad u pravcu Sparagovića i uspeo da malo potisne delove Grupe odreda, ali je sutradan, intervencijom delova 11. brigade, bio odbačen. Posle toga je, za kraće vreme, došlo do zatišja kod Stona i na području srednjeg Jadrana.

Po oslobođenju Pelješca i si-ednjodalmatinskih otoka (sem manjih otoka u rejonu Dubrovnika i Trogira) Vrhovni štab NOV i POJ zadržao je 26. diviziju na oslobođenim otocima, dajući joj zadatke da, u sadejstvu sa Mornaricom NOVJ. kor-

⁻³¹ Bataljoni koji su u nemačkoj vojsci nosili oznaku 999 bili su formirani od raznih kriminalaca i kažnjenika (ne političkih). Njihove pripadnike Nemci su nazivali ljudstvom bez vojničke časti. Ovih bataljona je bilo preko dvadeset. Onaj u Stonu, devetnaesti po redu, pre dolaska u Jugoslaviju bio je angažovan u Grčkoj kao tvrđavski bataljon

⁸³² Sredinom septembra je Stab Grupe južnodalmatinskih otočkih odreda dobio zadatak da od svojih odreda formira brigadu. Ali je on **dlučio** da od svojih brojno malih odreda najpre formira tri bataljona i da kasnije, mobilizacijom novog ljudstva, potpuno oformi brigadu. Bilo je predviđeno da se 1. bataljon obrazuje od Korčulanskog odreda, 2. **oatallon** od Mljetskog. Bračkog i Lnstovskog odreda. 3. bataljon od Pelješackog i Hvarskog odreda, dok su Dubrovački i Konavljanski odred **mal**i i dalje ostali kao odredi. (Arhiv VII. k. 1603, br. reg. 4 14; Dopis A-iba Grupe južnodalmatinskih otočkih odreda, br. 300 od 20.IX 1944. "PUčen Okružnom komitetu KPH Dubrovnik). Po oslobođenju Janjine i štab Grupe se smestio u Trstenik, na Pelječcu, kamo su u drugoj **Polovini** septembra i početkom oktobra prebačeni odredi sa otoka. **Za-un je** u selu Sparagovićima izvršeno formiranje bataljona lako su time **Vtf'**^{31'} ¹¹³ **Postoje** otočki odredi, i dalje je zadržan naziv: Stab Grupe Južnodalmatinskih otočkih odreda.

pusnom artiljerijom, 1. tenkovskom brigadom i Grupom iuž. nodalmatinskih otočkih odreda, i dalje brani Vis (glavni zadatak), i novooslobođene otoke, od eventualnog iskrcavanj . ne. prijatelja, s lim da istovremeno preduzima akcije na kop i u cilju prikupljanja podataka o neprijatelju. Na osnovu i Stab 26. divizije je 28. septembra izdao zapovest: da 1. 12 brigada brane Brač, s tim što je 1. brigada imala uputi e_ dan bataljon na Hvar radi odbrane ovog otoka; da se 3. br jada prebaci na Vis radi njegove odbrane;²³³ da 11. brigada, zajedno s Grupom južnodalmatinskih otočkih odreda, brani Korčulu i Pelješac. Kao podrška jedinicama, jedan bataljon 1. tenk -ke brigade je zadržan na Braču; ostali delovi su bili na Vis Po otocima je bila raspoređena i korpusna artiljerija sa zada ä .m da podržava jedinice i da sprečava pomorski saobraćaj neprijatelja.²³⁴ Ovaj raspored su jedinice 26. divizije zauzele p četkom oktobra.

Dejstvujući pod neposrednim nadzorom i uticajem Vrhovnog štaba NOV i POJ, i u sadejstvu s Mornaricom NOVJ, 26. divizija je konačnim oslobođenjem srednjodalmatinskih otoka i poluotoka Pelješca u potpunosti izvršila dobijen zadatak. Ona je omela plansko povlačenje delova nemačke 118. lovačke divizije sa otoka na kopno i nanela im osetne gubitke. Uništenje jednog nemačkog ojačanog bataljona kod Suma: 1a nesumnjivo predstavlja najznačajniji uspeh u ovim borbama. Oslobođenjem srednjodalmatinskih otoka su preseccene pomorske priobalne komunikacije za neprijatelja a nemačke pomorske snage sa dela srednjeg Jadrana prisiljene da se povuku na sever. Dejstvom artiljerije sa Brača, Hvara i Pelješca ozbiljno je ugrožena i komunikacija koja vodi uz obalu. Sem 26. divizije, i jedinice Mornarice NOVJ, iako oskudnim sredstvima, uspešno su izvršile svoj zadatak prevoženja i materijalnog obezbeđenja i zbrinjavanja jedinica.

Zauzimanjem srednjodalmatinskih otoka stvoreni su M rnarici NOVJ povoljni uslovi za prenošenje težišta borbenih dejstava u severni Jadran, a 26. diviziji — za iskrcavanje i ar. žovanje na kopnu, dok su nemačkim jedinicama u Dalmaciji nametnute nove teškoće. Na konferenciji komandanta nem cke 2. oklopne armije s komandantima 5. SS brdskog armijskog korpusa. 118. lovačke i 369. legionarske divizije i Pomorske mande južne Dalmacije, održanoj od 15. do 18. septembra 1944, konstatovano je, pored ostalog, da je pomorska prevlast sve do obale prešla na stranu protivnika, što je dovelo do prekida -aobraćaja, da su snage koje su se evakuacijom otoka htele >

U to vreme na Visu su se nalazili 2. i 4. bataljona 11. bne •' Arhiv VII, k. 1100, br. reg. 18 3.

biti za upotrebu u zaleđu bile u stvari angažovane u borbama oko ostataka uporišta na kopnu i za pojačanje osiguranja puteva i da je došlo do dvoboja njihove artiljerije s kopna s protivničkom artiljerijom na otocima, pri čemu je nametnut neželjeni utrošak municije, u kojoj se ionako oskudevalo.²³⁵ U izveštaju nemačkog admirala Jadrana, od 24. septembra 1944. komandantu pomorske grupe »Jug* u vezi s evakuacijom srednjodalmatinskih otoka, pored ostalog, rečeno je: »Sprovođenje evakuacije se nije izvršilo planski, već pod borbom. Neprijatelj je određivao tok događaja delimičnim nadmoćnim pritiskom, koji je, na primer, kod Brača i Hvara prevazišao namere 2. oklopne armije.«²³⁰ Da bi se sprečilo iskrcavanje 26. divizije s otoka na obalu i izbegle eventualne poteškoće prilikom predstojećeg povlačenja nemačkih snaga sa obale u unutrašnjost. Komanda 2. oklopne armije je krajem septembra izdala naređenje da se dalmatinska obala ima braniti do poslednjeg čoveka. Ovo naređenje je 29. septembra Pomorska komanda južne Dalmacije prenela na sve podređene mornaričke jedinice."¹⁷

²³⁵ Arhiv VII. mikrofilm London 1: Krieg.t:iftebuch des Kommandanten Admiral Adria, iör die Zeit vom 16 —JÜ.9.1944, str 17 i 18.

^{4M} Isto, str. 34—36.

Isto. str. 59—61.